

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

O'QUVCHILARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK JIHLTLARI

Muratxodjayeva Ziyoda Baxtiyarovna

Nizomiy nomidagi O'zMPU dotsenti

Boymurodova Sarvinoz Sapparali qizi

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika
universiteti 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik jihatlari keng va chuqur yoritilgan. Nutq madaniyati, uni rivojlantirish, shuningdek, psixologik va pedagogik asoslar tahlil qilingan. O'quvchilarda nutq madaniyatini samarali shakllantirish uchun pedagogik sharoitlar va metodlardan foydalanish, ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni hisobga olish zarurligi asoslab berilgan. Maqolada so'z boyligini oshirish, nutq madaniyati mezonlarini o'rgatish hamda zamonaviy ta'limga mos yondashuvlar haqida tahlillar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq madaniyati, o'quvchi, psixologiya, pedagogika, rivojlantirish, muloqot, ta'lim.*

O'zbekiston Respublikasi mustaqil taraqqiyot yo'li bilan borar ekan, milliy qadriyat va madaniyatni saqlash, yoshlarda ma'naviy barkamollikni shakllantirish, ona tilimizni, xususan, nutq madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda global axborot maydonida faoliyat yuritayotgan, keng dunyoqarashli va mukammal nutq egalarini tarbiyalash davlatimiz oldida turgan muhim vazifadir. Chunki savodli, aniq, mazmunli va madaniyatli so'zlash oqibatida insonning jamiyatdagi o'rni, kasbiy va hayotiy muvaffaqiyati bevosita belgilanadi. Nutq madaniyati ta'lim rivojida asosiy mezonlardan biridir. O'quvchi shaxsida nutq madaniyatini shakllantirish oson kechmaydi, bu murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, asosiy e'tibor doimo ona tili ta'limida nutq madaniyatini ta'minlashga qaratilishi lozim. Psixologik nuqtai nazardan nutq – bu shaxs ruhiy holati, tafakkuri va ijodkorligining yuzaga chiqish shaklidir. O'quvchi nutqi nafaqat eshituvchi, balki mustaqil tahlil qiluvchi, o'ylovchi va ifoda beruvchi qurilmaning natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik nuqtai nazardan esa, nutq madaniyatini o'rgatish orqali o'quvchida muloqot, taassurot va bilim beruvchi faoliyatini samarali tashkil qilish mumkin [1].

Yosh avlodning saviyasiga ta'sir qiluvchi asosiy omil – bu maktabda olib boriladigan ta'lim jarayonidir. Har bir dars, har bir mashg'ulot o'qituvchining ehtiyotkorlik bilan tashkil etilishi, unga did, madaniyat va zamon talablari bilan yondashishi, o'quvchining nutq madaniyatiga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Nutq madaniyati nafaqat lug'at boyligini, balki fikrning aniq, tizimli, mantiqiy va madaniy ifodalanishini talab qiladi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki nutq namunasini ko'rsatuvchi, faol muloqot orqali o'quvchiga muloqot va ifoda madaniyatini singdiruvchi bo'lishi lozim. O'quvchi shaxsining

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

shakllanishida eng muhim ijtimoiy institut – bu maktab, ayniqsa, o‘qituvchidir. Bolada nutq madaniyatining shakllanishida asosiy birlamchi muhit, ya’ni oiladagi muloqot muhim o‘rin tutsa, uning tizimli va to‘g‘ri yo‘naltirilishi faqat maktabda, o‘qituvchi rahbarligida amalga oshadi. Ota-ona va maktab hamkorligi natijasida o‘quvchilarda so‘z boyligi hamda nutq madaniyati rivojlanadi. Bola shaxsining nutq madaniyati aynan ijtimoiy -psixologik omillar, oila va maktab muhitida shakllanadi. Ota-onalar bolaga nafaqat o‘z tilida, balki qulay, to‘g‘ri, madaniy, aniq va so‘z boyligini hisobga olgan holda muloqot qilishga odatlantirsa, maktabda bu jarayon yanada tizimlashtiriladi. Oiladagi nutq muhitining sifat darajasi o‘quvchi nutqining rivojlanish tempiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi [2].

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda asosiy pedagogik vazifa – ularni o‘ylantirish, so‘z boyligini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirishdan iborat. Nutq madaniyati bolalarda izchil, aniq, jonli va mazmunli muloqot yuritishni ta’minlaydi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni dars jarayonida qo‘llash, axborot-kommunikatsion vositalardan foydalanish, mustaqil fikrlashga yo‘naltirish orqali bolalarning nutqiy faolligi ortadi. O‘quvchilar nutqidagi ba’zi bir muammolar (so‘z boyligining kambag‘alligi, fikrini yetarli darajada ifoda qilmaslik, tahliliy fikrlashning sustligi) aynan psixologik-pedagogik bilimlarning yetarli darajaga chiqmasligi, zamonaviy ta’lim yondashuvlari yetishmasligi natijasidir. Bugungi kunda maktablarda interfaol metodlardan keng foydalanish, amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish, darsdan tashqari yumshoq ijtimoiy loyihalarga jalb qilinishi o‘quvchilar nutqi uchun muhim motivatsiya bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida dialogik, monologik, polilogik nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berilishi lozim. Dialogik nutq orqali o‘quvchilar bir-biri bilan muloqot qilishga, o‘z fikrini ochiq, aniq va lo‘nda bayon qilishga o‘rganadilar. Monologik nutq yordamida esa o‘z mustaqil fikrini izchil, tizimli va mantiqiy tarzda ifoda qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Polilogik nutq esa ko‘pchilik ishtirokida bahs-munozaralarda qatnashishga, muayyan masalaga o‘z nuqtai nazarini asoslab bera olishga yordam beradi [3].

Nutq madaniyatini o‘rganishda eng muhim shart — o‘quvchini mustaqil o‘ylash va o‘z fikrini ishonchli ifoda qila olish jarayonini yo‘lga qo‘yishdir. Bu borada faol o‘qitish metodlari, ilmiy axborotlarni mustaqil tahlil qilish mashqlari, erkin yozma va og‘zaki nutq mashg‘ulotlari, bahs va munozaralar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, og‘zaki shoirlar, fikr aytish, she’r va matnlarni to‘g‘ri va ifodali o‘qish hamda taqdimotlar orqali nutq madaniyatini mustahkamlash mumkin. Nutq madaniyatini shakllantirishda o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni bera olish, ularni mustaqil izlanishga yo‘naltirish, zamonaviy adabiyotlar o‘qishga rag‘batlantirish, siyosiy-ijtimoiy omillarni to‘g‘ri tahlil qilish ham muhimdir. Bir necha tilda gapira oladigan shaxslarni tarbiyalash, ularning ona tiliga sadoqat va ehtiyotkorlik bilan qaraydigan, umumiy madaniy tafakkur egasi qilib ulg‘aytirish bugungi kun pedagogikasi oldidagi asosiy vazifadir [4].

Psixologik jihatdan qaralganda, bolalarda o‘zini ifodalash, o‘z fikrini aniq yetkazish, boshqa odamlarni eshitish va ularning fikrini to‘g‘ri tushunish layoqati shakllansa, ularning shaxsiy rivojlanishiga ham, kelgusida jamiyatda faol ishtirok eta olishiga ham katta hissa

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

qo'shadi. Bunday natijaga erishishda eng avvalo, dars jarayoni to'g'ri tashkil qilingan, o'quvchi shaxsiga e'tibor qaratilgan, faollikka rag'batlantiradigan, mustaqul fikrlashga o'rgatadigan metodlardan foydalanish lozim. O'quvchilar nutqini rivojlantirishdan maqsad — ularni ijtimoiy-hayotiy faoliyatga, mustaqil fikrlashga, muomila madaniyatiga, jamoaviy ishlash va erkin taqdimotga o'rgatishdir. Bu jarayonda asosiy e'tibor pedagogik texnologiyalarni samarali tadbiiq etishga, ona tilidagi mashg'ulotlarning zamonaviy shakl va metodlariga, shuningdek, psixologik yondashuvlar yordamida individual tarzda o'qitishga qaratilishi lozim. Nutq madaniyatini o'rgatish nafaqat ta'lim tizimi, balki ijtimoiy hayot uchun ham zarur hisoblanadi. Zero, o'quvchilar o'z nutqini ongli boshqarishda, asrab-avaylashda, aniq va izchil fikrlarning bayon qila olishida milliy ongini, jamiyatga hurmatini va ma'naviy saviyasini namoyon etadi. Umuman olganda, o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishda doimiy, izchil, zamonaviy va tizimli yondashuv asosiy mezon sifatida qaraladi. Shuni unutmaslik kerakki, zamonaviy maktab darslarida interfaol metodlar, innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchini faol ijodkor, mustaqil fikrlovchi, o'z nuqtai nazariga ega bo'lgan shaxs sifatida tarbiyalash mumkin. Maktab — bu o'quvchilarning nafaqat bilim, balki muloqot, nutq madaniyatini ham shakllantiradigan muhitdir [5].

O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish yo'llari turlicha: didaktik o'yinlar, erkin fikrlash mashqlari, bahs va munozaralar, savol-javob texnologiyalari, rolli o'yinlar, mustaqil insho va taqdimotlar amaliyoti, kreativ yozuv mashg'ulotlari, tilkurslarida faol ishtirok ham bunga yordam beradi. Nutq madaniyatini rivojlantirishdan asosiy maqsad — bolalarga betakror til boyligi va so'zlash uslubiyatini, adabiy va jonli nutq elementlarini chuqur o'rgatib, ularni jamiyatimiz uchun munosib shaxs qilib tarbiyalashdir. Shunday qilib, o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish – ularning to'g'ri, aniq, izchil, madaniyatli va samarali muloqot olib borishini ta'minlovchi muhim psixologik-pedagogik jarayondir. Bu jarayon uzluksiz davom etadi va natija mamlakatning ma'naviy yetukligi, taraqqiyoti va jamiyatda madaniyatli avlod yetishib chiqishiga asos yaratadi.

Xulosa

O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'limning, milliy va universal qadriyatlar asosida voyaga yetayotgan yosh avlod tarbiyasining uzviy qismidir. Nutq madaniyati ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotidagi eng muhim kompetensiyalardan biri bo'lib, u tirik muloqotda, ilmiy va adabiy faoliyatda, jamoat oldida nutq so'zlashda, muhokama va bahslarda, ijodiy ishlarda, jamiyat hayotida muvoffaqiyatli ishtirok etishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Psixologik-pedagogik nuqtai nazardan, har bir o'qituvchi o'quvchi nutqining barcha jihatlarini hisobga olib, uni harakatcha keltiruvchi mexanizmlarni aniq bilishi, ijodiy va innovatsion yondashuvlar bilan darslar va mashg'ulotlarni tashkil qilishi kerak. O'quvchilarda nutq madaniyatini rivojlantirish uchun zamonaviy interfaol, kommunikativ, kreativ metodlardan unumli foydalanish talab etiladi. Bu borada o'qituvchining bilim saviyasi, pedagogik mahorati, individual yondashuvi va psixologik sezgirligi, bilimlarni yetkazish uslubi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Sifatli va tizimli

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

yondashuv, ota-ona va maktab hamkorligi, eng yangi texnologiya va pedagogik metodlar, individual va jamoaviy ishlash formalarini sinchiklab uyg'unlashtirish – o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беспалько В.П. «Педагогика и прогрессивные технологии обучения». — Москва, 2020.
2. Брушлинский А.В. «Психология мышления». — Санкт-Петербург, 2021.
3. Выготский Л.С. «Мышление и речь». — Москва, 2019.
4. Леонтьев А.Н. «Деятельность. Сознание. Личность». — Москва, 2018.
5. Орлов А.А. «Образовательная среда: теория и практика». — Москва, 2022.
6. Турдиева М. Формирование педагогического мышления у студентов высших учебных заведений. — Т.: ТДПУ им. Низами, 2008.
7. Файзуллаева Н. Педагогические знания являются теоретической основой профессионального мастерства учителя. // Узлуксиз таълим. — Т.: 2006. № 6. — стр. 102.